

YUSUF MAHMUDOV

AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix Institutunun dissertantı

Email: diriliqurbani@gmail.com

AZƏRBAYCANDA EKOLOGIYANIN INKIŞAF TARIXINDƏN

Açar sözlər: *ekologiyanın tarixi, qədim və orta əsrlərdə ətraf mühitə münasibət, ətraf mühitin qorunması tədbirləri, ekoloji qanunçuluq, ekoloji tədris və tərbiyə, ekologiya elminin inkişafı.*

Ключевые слова: *история экологии, отношение к окружающей среде в древних и средних веках, экологические мероприятия по защите окружающей среды, экологическая законность, экологическое обучение и воспитание, развитие науки экологии.*

Keywords: *ecology history, the relation to environment in the ancient and middle centuries, ecological actions for environment protection, ecological legality, ecological training and education, development of science of ecology.*

Ekologiya nisbətən gənc elmdir. Orqanizmlərin öz aralarındakı münasibətləri və ətraf mühit komponentləri ilə qarşılıqlı əlaqələrini öyrənir. Ekologiya sözünü ilk dəfə 1958-ci ildə amerikalı filosof Henri Toro işlədib, onu elmə isə 1866-cı ildə alman zooloqu Ernest Hekkel daxil edib. E.Hekkel orqanizmi təbii sınıfcaq yerində öyrənməyi "ekologiya" adlandırır. Sonra ekologiya uzun müddət canlıların ətraf mühiti haqqında elm hesab olunub, gah da biologiya sözünün dar mənasında işlədilib. 1877-ci ildə K.Mebius ekologiyaya biosenoza, 1935-ci ildə A.Tensli ekosistem, 1942-ci ildə isə V.Sukazev biogeosenologiya anlayışlarını daxil ediblər [1]. Ancaq ekologiya bir elm kimi həqiqi istiqamətini və obyektini XX əsrin II yarısında müəyyən edib.

Ekologiyanın inkişafını 5 əsas dövrə bölən professor Q.T. Mustafayev (1993) qeyd edir ki, I dövrdə (XVIII əsrin sonuna qədər) ayrıca ekologiya olmasa da, bitki və heyvanları öyrənərkən onların yaşama şəraiti nəzərə alınıb [2]. Yaşama şəraiti dedikdə növün varlığına təsir edən komponentlərlə yanaşı, ona lazım olan yaşayış vasitələri, yəni təbii sərvətlər başa düşülür. Orqanizmin ətraf mühitlə qarşılıqlı münasibəti və təbii sərvətlərdən düzgün istifadə ekologiyanın əsas problemlərindən biridir.

Azərbaycanda ətraf mühitə qayıpqeş münasibətin dərin tarixi kökləri vardır. Qədim və orta əsr insanların mifik düşüncə tərzində, adət-ənənələrində, hətə o qədər də kamil olmayan şüurunda təbiəti qorumaq məqsədilə müqəddəsləşdirmə variantından istifadə etmələri ətraf mühit amillərinin müəyyən dərəcədə qorunub saxlanılmasına kömək etmişdir. Zərdüştilikdə canlıların qorunmasında müqəddəsləşdirmə variantına üstünlük verilib. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan və Avesta ideyalarını özündə əks etdirən zoomorf qablar, eləcə də sənətkarlıq nümunələrindəki zoonəbatı naxışlar göstərir ki, atəşpərəstliyin geniş yayıldığı dövrlərdə müxtəlif bitki və heyvanlar haqqında məlumatlar varmış [3]. Midiyada Avesta qanunları ilə əlaqədar olaraq inək, at, it, xoruz kimi heyvanlar müqəddəs sayılır və odun qoruyucusu kimi ona pərəstiş edirdilər [4]. Heyvana qoruyucu xarakter vermək və onu allahlaşdırmaq əslində təbiətə münasibətin müsbət nəticəsiydi. "Avesta"nı tədqiq edənlərdən E.Əlibəyzadə [5], B.Şərifzadə [6] və C.Mustafayev [7] zərdüştilərin ətraf mühitin mühafizəsində əhəmiyyətli

dərəcədə rol oynadıqlarını öz əsərlərində qeyd ediblər. Zərdüş peypəmbərin qoyduq qaydalar buna imkan verirdi. Biz "Avesta"nı tədqiq edərkən buna toxunmuşuq [3].

IV-X əsrlərə aid Alban qəbirlərində tapılan heyvan fiqurları, eləcə də sahibi ilə bərabər dəfn olunmuş heyvanların qalıqları və nəbati naxışlarla bəzədilmiş əşyalar göstərir ki, hələ o dövrdə əhalinin təsərrüfat fəaliyyətində heyvandarlıq və əkinçilik böyük rol oynamışdır [8]. Antropogen faktor kimi əkinçilik və heyvandarlığın ətraf mühitə təsirini öyrənməyin əhəmiyyəti vardır. Qədim və orta əsrlərə aid edilən sənət əsərlərində belə nümunələr çoxdur [9, 10, 11, 12]. Eramızdan əvvəlki minilliklərə aid edilən qazıntı nümunələrində qədim insanların ətraf mühitə baxışı aydın şəkildə təsvir olunub [13, s.6-7; 14, s.19-51]. Arxeoloji tədqiqatların nəticələrinə görə uzaq keçmişdə bəzi heyvanlara sitayiş, onların bir canlı varlıq kimi müqəddəsləşdirilməsi qədim dövr mədəniyyətinə xas idi. İnsanla heyvan və ya bitki aləmi arasında fəvqəltəbii əlaqələrin mövcudluğu haqqında fantastik düşüncələrin məcmusu olan totemizm qəbilə quruluşunun qalığı kimi uzun müddət yaşayıb. "Başqa dini təsəvvürlərdə oldupu kimi totemizm də insanların təbiət hadisələrinə kortəbii baxışının və maddi həyat şəraitinin təsiri ilə yaranmışdı" [15, s.28].

Ədəbiyyat materialları və muzey eksponatları əsasında apardığımız araşdırmalar göstərir ki, arxeoloji qazıntı və kəşfiyyat işləri zamanı tapılan sənətkarlıq nümunələrinin böyük bir qismi zoomorf formadadır [16]. Bu, digər tədqiqatlarda da öz əksini tapıb [17]. Çox vaxt qədim insan etiqad göstərdiyi heyvanın bütünü hazırlayıb və ona müqəddəs varlıq kimi yanaşırdı. Belə heyvanlar toxunulmaz sayılır, incidilməsi, öldürülməsi yasaq edilirdi [14, s.15]. Ovzulupun da ətraf mühitə təsirinin izləri qədim sənət abidələrində [15, s.27], geniş şəkildə əksini tapıb. Bu cəhətdən apardığımız araşdırmalar göstərir ki, "atababalarımız, ulularımız bir sıra elmləri (botanika, zoologiya, morfologiya, fiziologiya, genetica, psixologiya, pedaqogika, fəlsəfə, etologiya, hətta ekologiya və s.) əsrlərlə qabaqlayıblar" [18, s.16].

Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin geniş vüsət alması, sənaye sahələrinin çoxşaxəli inkişafı ətraf mühit problemlərinə elmi yanaşma tələb edir. Azərbaycanda ekologiya elminin ilkin təşəkkülü H.B.Zərdabi və N.B.Vəzirovla başlayıb. H.B.Zərdabi ətraf mühit problemlərini nəzəri cəhətdən öyrənib və Azərbaycanda ətraf mühitə dair maarifçiliyin təməlini qoyub [19]. N.Vəzirov apardığı müşahidə və tədqiqatlar əsasında Azərbaycan meşələrində bitən bitkilərin növ tərkibi, bir sıra apacların bioloji xüsusiyyətləri və ekologiyası haqqında məlumat verib [20]. Lakin ölkəmizdə ekologiyanın daha əsaslı və güclü inkişafı akademik Həsən Əliyevin adı ilə bağlıdır. Belə ki, onun təşəbbüsü ilə 1963-cü ildə Azərbaycan Təbiəti Mühafizə Cəmiyyəti yaradılıb. H.Əliyevin ideya və təşkilatçılığı ilə ilk dəfə olaraq respublikamızda ekoloji mətbuat orqanı - "Azərbaycan təbiəti" elmi-kütləvi jurnalı (1975) nəşrə başlayıb. Eləcə də, Azərbaycan SSR-nin Qırmızı kitabı onun söyi ilə tərtib edilib. Alimin təklif etdiyi üsulların (məsələn, fitomeliorasiya tədbirlərinin) torpaq eroziyası probleminin aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyəti vardır. H.Əliyevin fikrincə, ərazidə istehsalın düzgün yerləşdirilməsi, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə eroziyaya qarşı ən yaxşı mübarizə üsuludur. Azərbaycan təbiətşünaslığında bəzi növlərin praktik faydası və ilkin təsviri məhz H.Əliyev tərəfindən verilib. Belə ki, o, ilk dəfə olaraq 1963-cü ildə Böyük Qafqaz ərazisində relikt şabalıdyarpaq palıdı tapmış, onu botanik cəhətdən təsvir etmiş və arealını müəyyənləşdirmişdir. 1966-cı ildə Kizik Qafqaz (Lazın ryonu) ərazisində Orta Asiya relikt bitki elementləri də (*Liziphus Mill*) H.Əliyev tərəfindən öyrənilib. Bu, Azərbaycan florasında yeni, əvvəllər qeyd olunmamış bir növdür. Akademik Həsən Əliyevin son illərdə yazdığı "Həyəcan təbili" kitabı ölkəmizin təbii

sərvətlərinin və ekoloji problemlərinin təqdimi baxımından ən dəyərli elmi-kütləvi əsərlərdən biridir [21].

Respublikamız müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ekologiyanın inkişafı sahəsində yeni nailiyyətlər əldə edilib. Müasir Azərbaycan ekologiyasının öyrənilməsində professor Qara Mustafayevin müstəsna xidmətləri vardır. O, konkret ərazidə və ya landşaftda müəyyən sahə vahidinə düşən quşları saymaqla Azərbaycanın ekologiyasına ilk dəfə obyektiv metod gətirərək, konkret təbii rayonun heyvanlar aləmini səciyyələndirmək üçün "Ornitofaunanın keyfiyyət və kəmiyyətinin kompleks landşaft-ekoloji təhlili" konsepsiyasını irəli sürüb. Eyni zamanda Q.Mustafayev Azərbaycanın ekoloji rayonlaşdırılmasını aparmaqla "Bioloji rayonlaşdırmanın prinsipləri" konsepsiyasını yaradıb. Alim tərəfindən antropogen faktorların quşlara təsiri hərtərəfli tədqiq edildikdən sonra onların keyfiyyəti və kəmiyyətilə yaşama yerinin antropogen "təkamülü" arasında əlaqələr azılmış, "Faunanın keyfiyyəti və kəmiyyəti ilə yaşama yerinin antropogen təkamülü arasında paralelizm" adlı orjinal bir konsepsiya yaranmışdır. Q.T.Mustafayev sinekoloji tədqiqatlar nəticəsində "Biotik əlaqələrin üzbucaqlı-qoşaxətli forması" adlı ekoloji qanun kəşf edib. Qanunun tərkib hissəsi kimi o, "Quru sahə heyvanlarının obyektiv qida xarakteri şkalası"nı, heyvanların sinantroplaşma prosesinin mərhələlərini müəyyən etməkdən ötrü ilk dəfə "Sinantroplaşma şkalası"nı yaradıb. Q.T.Mustafayevin insanın ekologiyası ilə əlaqədar "Sivilləşmənin pozitiv və neqativ göstəriciləri" adlı yeni konsepsiyası hər kəsin özünü düzgün dərk etməsinə yönəlib. B.Ə. Budaqov "Azərbaycan Respublikasının ekoloji-coprafi rayonlaşması (ekoloji gərginlik dərəcəsinə görə) adlı 1: 500000 miqyaslı xəritə hazırlayıb və nəşr etdirib. U.K. Ələkbərov xarici mühitin çirklənməsi ilə əlaqədar irsiyyəti pozan və xərçəng xəstəliyi törədən (mutagen və konserogen) amillərə qarşı ilk dəfə olaraq irsiyyəti qoruya bilən antimitagen xassəli maddələr aşkar edərək, onların təsir mexanizmini aydınlaşdırıb. Hazırda dünyada məlum olan antimitagenlərin bütün istifadə üsulları U.K. Ələkbərov tərəfindən əsaslandırılıb və praktiki tətbiq edilib. K.Ələkbərovon apardıdığı tədqiqatlar Azərbaycanın ekologiyasının tarixində xüsusi yer tutur. Onun elmi axtarışları ölkəmizin düzən və daşlıq hissələrinin torpaq örtüyü, torpağın eroziyası və ona qarşı mübarizə üsullarına həsr olunub. Bu sahədə o, monoqrafiyalar yazmış və "Azərbaycan SSR-də torpaq eroziyası" xəritəsini yaratmışdır. M.Ə.Salmanovun əsas tədqiqatları Xəzər dənizi hövzəsinin, eləcə də Kür və Araz çaylarının, digər sularların ekoloji zirkəlməsinə həsr olunub. M.Ə.Musayev və onun yaratdığı protozooloqlar məktəbi ölkəmizdə təkhüceyrəli heyvanların genefondunu öyrəniş, 230-a qədər yeni növü təsvir edib [21].

Ə.H.Qasımov Xəzər dənizinin əsas biosenozlarının öyrənilməsi sahəsində bir sıra tədqiqat işləri aparıb və elmi əsərlər yazıb [22]. Q.Ş.Məmmədov Azərbaycan torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi sahəsində fundamental tədqiqat işləri aparıb, ekologiyanın öyrənilməsi və inkişafı istiqamətində elmi ədəbiyyatlar nəşr etdirib [23]. M.S.Salahov zərərli maddə kimi dioksinlərin mənşəyi və ətraf mühitə təsir problemlərinin öyrənilməsi sahəsində tədqiqat işləri aparıb [24].

Ümumilikdə, Azərbaycan Respublikasında ekologiya elmi müxtəlif sahələr (coprafiya, torpaqşünaslıq və meliorasiya, flora və bitki örtüyü, zoologiya) üzrə yüksələn tempə inkişaf edib [23] və bu dövrdə elmi-tədqiqat institutlarında ekoloji problemlərin həlli ardıcıl fəaliyyət sahəsinə çevrilib. Qeyd etmək lazımdır ki, son illər respublikada ekologiyanın müxtəlif aspektləri üzrə elmi toplantıların keçirilməsi ənənəsi yaranıb. Ekologiya sahəsində çoxlu tədqiqat işləri aparılıb, elmi cəmiyyətlər yaranıb, elmi əsərlər çap olunub.

Təhsil sahəsində də ekologiyanın inkişafı öz əksini tapıb: Yəni istiqamətlər yaranıb. İlk növbədə ölkənin ali və orta ixtisas məktəblərində ekoloji fakültə və kafedralar azılıb, ekoloji tədris şəbəkələri genişləndirilib. Bir çox ali məktəblərdə ixtisaslaşmış ekoloji kurslar tədris olunmağa başlayıb. 2010-cu ildə isə BDU-da ekologiya fakültəsi azılıb. Bununla respublikada təbiət elmlərinin əsasları ilə tanış olan kadrların hazırlığının əsası qoyulub. Bəzi ümumtəhsil məktəbləri ekoloji liseylərə çevrilib. Buna uyğun yeni tədris-metodik vəsaitlərinə, dərsliklərə ehtiyac yaranıb. R.Ə. Əliyeva və Q.T. Mustafayev ilk dəfə olaraq orta məktəbin IX-XI sinifləri üçün "Ekologiya" adlı dərs vəsaiti yazıblar [25]. Q.T. Mustafayevin Azərbaycan dilində ekoloji hüquq üzrə ilk tədris-metodik vəsaiti nəşr edilib [26]. Bundan sonra N.K. Mikayılov, C.Q. Nuriyev və K.Q. Nuriyevanın "Ekologiya hüququ" adlı dərs vəsaiti çap olundu [27]. 1999-cu ildə ekologiyanın ən gənc sahələrindən olan insan ekologiyasına aid Azərbaycan dilində ilk monoqrafiya dərc edildi [28]. Q.T. Mustafayev və F.V. Sultanzadə ali məktəblərin bakalavr pilləsi üçün "XXI əsrin dərsliyi" kimi səciyyələnən "Ekologiya sxemlərdə" adlı yeni dərs vəsaitini işləyib hazırladılar [29]. 2009-cu ildə Q.T. Mustafayevin ümumi redaktəsi ilə "Demokratik ekoloji təhsilin prinsipləri" adlı dərs vəsaiti nəşr edildi [30].

Azərbaycanda ekologiyanın inkişafı, elm və təhsil sahəsində görülmüş işlərlə yekunlaşmayıb. Bu sahəni tənzimləyən prinsiplər Konstitusiyada və müvafiq qanunlarda da öz əksini tapıb [31, 32]. 2001-ci ildə Respublika Prezidentinin 23.05.2001-ci il tarixli fərmanı ilə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi (ETSN) yaradıldıqdan sonra ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində görülən işlərin miqyası xeyli artıb. O cümlədən ölkədə ətraf mühitin mühafizəsi tədbirlərini gücləndirmək məqsədilə xüsusi qorunan ərazilərə yenidən baxılıb. ETSN yaradılana qədər respublikada 12 Dövlət Təbiət Qorupı (DTQ) və 14 Dövlət Təbiət Yasaqlığı (DTY) var idisə, nazirlik yaradıldıqdan sonra onların sayı artırılıb və ya xüsusi rejimlə qorunan yeni ərazilər yaradılıb. Nəticədə əlavə olaraq 7 Milli Park (MP), 3 DTQ və 3 DTY yaradılıb [33].

Bu sahədə bir çox problemlərin həllinə yönəlmiş Milli Proqramlar və ekoloji layihələr həyata keçirilib. Bu dövrdə həmçinin qeyri-hökumət ekoloji təşkilatları da yaradılıb və getdikcə onların sayı artıb. Hazırda dövlət qeydiyyatından keçmiş 60-dan çox belə təşkilat vardır. [34]. Bizim tədqiqatlara əsasən respublikada 20-yə qədər dövrü və elektron ekoloji kütləvi informasiya vasitələri fəaliyyət göstərir. Ancaq bu nəşrlərin çoxu dövrü deyil.

Respublika prezidentinin sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks tədbirlər planı" təsdiq edilib [35]. 2010-cu il sərəncamla "Ekologiya ili" elan olunub. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ekoloji konvensiyalara qoşulması və onların Milli Məclis tərəfindən ratifikasiyası bu sahənin inkişafına verilən diqqət hesab oluna bilər.

Beləliklə, Azərbaycanda ekologiyanın inkişafı, elmin bu sahələrini adi ölkəşünaslıqdan müasir sintetik fundamental elmə zətədirib. Azərbaycanın ekologiyası dünya ekologiyasının tərkib hissəsi kimi müasir ekoloji problemlərin həllinə qoşulub. Ölkədə bütün elmlər ekologiya ilə inteqrasiya şəraitində fəaliyyət göstərir.

Məqalədə qoyulan problemin həlli istiqamətində aşağıdakı təkliflər fayda verə bilər:

- Maddi-mədəniyyət abidələrində təsvir olunmuş bitki və heyvanların milli adlarının dəqiqləşdirib elmi ədəbiyyatlara və tədris vəsaitlərinə daxil edilməsi;
- Ümumtəhsil və peşə məktəblərinin buraxılış, orta ixtisas və ali məktəblərin qəbul imtahanları proqramlarına ekologiyanın zəruri bir fənn kimi daxil edilməsi;
- Əhalinin ekoloji cəhətdən maarifləndirilməsi məqsədilə dövlət dotasiyası hesabına fəaliyyət göstərən ekoloji KİV-nin yaradılması;

- İstehsalat müəssisələrində, o cümlədən sənaye, nəqliyyat, tikinti, rabitə və kənd təsərrüfatı sahələrində əməkdaşların ekoloji biliyini yoxlamaq məqsədilə vaxtaşırı attestasiyaların keçirilməsi, iş qəbul zamanı ekoloji biliyin test üsulu ilə yoxlanması.

ƏDƏBİYYAT

1. Крупенио Н.Н. История экологии. М.: Маршрут, 2004, 84 с.
2. Mustafayev Q. T., Əlizadə E. Ə. Ekologiya. Bakı: Ozan, 2001, 200 s.
3. Mahmudov Y.M. «Avesta»da ətraf mühitə münasibət / Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 83-cü ildönümünə həsr olunmuş Respublika Elmi konfransının materialları. Bakı: Apridar, 2001, s. 86-88
4. Rzayev N. Əcdadların izi ilə. Bakı: Azərənşr, 1992, 103 s.
5. Əlibəyzadə E. "Avesta" Azərbaycan xalqının mənəvi-mədəniyyət tarixidir. Bakı: "Yurd" MPB, 2005, 240 s.
6. Şərifzadə B. Zərdüş, Avesta, Azərbaycan. Bakı: Elm, 1996, 324 s.
7. Mustafayev C.V. Fəlsəfi-tarixi araşdırmalar. Bakı: Vətən, 2013, 126 s.
8. Xəlilov M.C. Albaniyanın qəbir abidələri (IV-X əsrlərdə). Bakı: Nafta-Press, 2009, 180 s.
9. Aşurbəyli S. Şirvanəhlar dövləti. Bakı: APOSTROF, 2009, 288 s.
10. Azərbaycanın antropomorf fiqurları. Katoloq. / Elmi red. N.Vəlixanlı. Bakı: Elm, 2010, 54 s.
11. Əfəndi R. Azərbaycan incəsənəti. Bakı: Şərq- Qərb, 2007, 160 s.+112 s. şəkil
12. Əliyev V. Gəmiqaya abidələri. Bakı: Azərənşr, 1992, 79 s.
13. Əfəndiyev R. Daşlar danışır. Neolit dövründən-XIX yüzilliyədək. Bakı: Gənclik, 1980, 31+52 s.
14. Göyüşov R. Azərbaycan arxeologiyası. Bakı: Işıq, 1986, 284, s.
15. Göyüşov R. Arxeologiya və din. Bakı, 1965, 55 s.
16. Mahmudov Y.M. Qədim sənət nümunələrində zooloji obyektlərə münasibət // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I c. Bakı: Elm, 2008, s.736-739
17. Abbasova F.Ə. Azərbaycanın orta əsr zoomorf əşyaları. Bakı: Elm, 2004, 280 s.
18. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Ataların sözü-xalqın gözü. Bakı: Təknur, 2008, 304 s.
19. Zərdabi H.B. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərənşr, 1960, 480 s.
20. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu: Fond-4, s.v.1.
21. Mahmudov Y.M. Həsən Əliyev və Azərbaycanda ekologiyanın inkişaf tarixi / Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. Görkəmli alim və ictimai xadim, akademik Həsən Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş «Akademik Həsən Əliyev və Azərbaycanda ekologiya elmi» mövzusunda elmi-praktik konfransın tezisləri. Bakı: Zəşiorlu, 2007, s. 18-21
22. Касумов А.Г. Икология Каспийского озера. Баку: Азербайджан, 1994, 240 с.
23. Məmmədov Q., Xəlilov M. Ekologiya, ətraf mühit və insan (Dərslik). Bakı: Elm, 2006, 607 s.
24. Salahov M. Contamination of the environment in Azerbaijan with dioxin xenobiotics // Organohalogen compounds, 2000, Vol. 46, p. 510.
25. Əliyeva R. Ə., Mustafayev Q. T. Ekologiya. 9-11-ci siniflər üçün dərslik: Bakı, Elm, 2011, 436 s.
26. Mustafayev Q. T. Ekoloji hüquq. Bakı: Futroloq, 1999, 73 s.

27. Mikayılov N.K., Nuriyev C.Q., Nuriyeva K.Q. Ekologiya hüququ. Bakı: Qanun, 348 s.
28. Mustafayev Q.T. İnsanın ekologiyası. Bakı: Bakı Universiteti, 1999, 190 s.
29. Mustafayev Q.T., Sultanzadə F.V. Ekologiya sxemlərdə. İstanbul: 1998, 288 s.
30. Muradova E.Ə. Demokratik ekoloji təhsilin prinsipləri. Bakı: Elm, 2009, 448 s.
31. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, 96 s.
32. İlham Əliyevin upurlu ekoloji siyasəti / H.Barırovun redaktəsilə. Bakı: Şərq-Qərb, 2008, 399 s.
33. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanda xüsusi rejimlə qorunan ərazilərin ornitocoprafi rayonlar üzrə yerləşməsi / Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. Görkəmli alim və ictimai xadim, akademik Həsən Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş "Akademik Həsən Əliyev və Azərbaycanda ekologiya elmi" mövzusunda elmi-praktik konfransın tezisləri. Bakı: Zəşioğlu, 2007, s. 53-54
34. Azərbaycan Respublikasının Biomüxtəliflik üzrə ölkə tədqiqatı. Bioloji Müxtəliflik Konvensiyası üzrə Birinci Milli Məruzə / C. Əliyevin redaktəsilə. Bakı: AMEA, 2004, "Əlfərül", 160 s.
35. Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28 sentyabr tarixli 1697 nömrəli Sərəncamı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2006, № 9, s.1962-1975

ЮСИФ МАХМУДОВ

*Диссертант Института Истории
им. А.А.Бакиханова НАНА*

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В Азербайджане существуют глубокие исторические корни отношения к окружающей среде. Использование вариантов священности с целью охраны природы в мифических мыслях, обрядах и традициях населения в древних и средних веках в определенной степени помогало сбережению факторов окружающей среды. В статье этот вопрос был широко исследован. В тоже время, автор доказал начинание первичного развития экологической науки в Азербайджане в конце XIX века и в I половине XX века Г.Б.Зардаби и Н.Б.Везириным. Однако, его всестороннее развитие начинается с II половины XX века. Осуществленные в современном этапе в этой области работы были раскрыты ссылаясь на конкретные источники.

YUSIF MAHMUDOV*Author of dissertation of Institute of History of a name
A.A.Bakikhanov of ANAS***HISTORY OF DEVELOPMENT OF ECOLOGY IN AZERBAIJAN**

In Azerbaijan there are deep historical roots for the environment. Using options to protect the sanctity of nature in the mythical thoughts, rituals and traditions of the ancient population in the Middle Ages and to a certain extent help conserve environmental factors. The article this issue has been widely studied. At the same time, the author has proved the primary undertaking the development of environmental science in Azerbaijan at the end of XIX century and in the I half of XX century H.B.Zardabi and N.B.Vezirov. However, it begins with the all-round development of the II half of the XX century. Implemented in the present stage of work in this area have been disclosed with reference to specific sources.

Rəyçilər: t.e.n. Q.Bəhramov, t.e.d. İ.Məmmədov

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın müasir tarixi" şöbəsinin "1941-2014-cü illər dövr tarixio" elmi qrupunun 11 iyun 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №5).